

Türkiye’de Sistemsel Kriz ve Siyasal Yansımasının Analizi

Fazıl Hüsnü ERDEM*

Giriş: Sistemsel Krizin Odağındaki Sivil Siyaset

Türkiye, içeride ve dışarıda yaşanan gelişmeler ve bunlarla ilgili sorunlar nedeniyle tarihinin en ağır krizlerinden birini yaşamaktadır. İçeride, yılların birikimi olarak karşı karşıya kalınan ekonomik kriz ve bu krizi aşmaya yönelik uygulanan IMF patentli programın beklentileri karşılamaması; gelir dağılımındaki adaletsizliğin çığ gibi büyümesi; cezaevlerinde yaşanan isyanlar, ölüm oruçları ve akabinde buralara kanlı baskınlar yapılması; toplumun çok büyük bir kesiminin içine sindiremediği “Şartla Salıverme Kanunu”nun çıkarılması; polisliğin meslek tanımına aykırı olarak, Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmedik bir biçimde “yeniçerivari isyan”ının yaşanması; hemen hergün yeni bir adla başlatılan yolsuzlukla mücadele operasyonları ve bu yolsuzlukların sacayaklarından biri olan siyasetçilerin üzerine gidilmesi; popüler bir emniyet müdürünün öldürülmesiyle birlikte faili meçhul cinayetlerin yeniden canlanma sinyallerinin verilmesi; uzun yıllardır Güneydoğu Bölgesi’nde unutulmuş olan adam kaçırımlarının yeniden başlaması; Milli Güvenlik Kurulu şubat ayı olağan toplantısında Devletin zirvesinde hoş olmayan görüntülerin ortaya çıkması gibi ülkeyi derinden sarsan

olaylar yaşanmaktadır. Birbirine eklemlenen ve birbirini tamamlayan bu olaylar zincirine baktığımızda, bunların rastlantısal olaylar olmadığı, toplumsal yaşamın hemen her alanını kapsayan bir bütüncül krizin birer halkaları olduğu görülür. Bu krizden etkilenen toplumun bütün kesim ve katmanları, duydukları rahatsızlıkları her vesilede çeşitli araçlarla dile getirmekte; huzursuzluklar artık saklanamamakta, kendisini sürekli bir biçimde dışavurmaktadır.

Dışarıda ise, ülkemiz, uluslararası arenadan dışlanma tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dış politikada yaşanan gelişmeler, uluslararası camiadan uzaklaşmamız ve kendi içimize kapanmamız gibi uzun vadeli çıkarlarımızla bağdaşmayan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Türkiye, bugün içinde bulunduğu durum itibarıyla, kendi içine kapanmanın topluma yükleyeceği bedeli ödeyecek durumda değildir. Ancak görünen o ki, Türkiye’nin uluslararası camiada karşı karşıya kaldığı blokajı kırma doğrultusunda bir siyasal irade henüz ortaya çıkmış değildir.

Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve dış politika alanlarında yaşanan sorunlara bir türlü çözüm üretilememesi ve bu sorunların karşılıklı olarak birbirini besleyerek büyümesi, ortada bir “sistemsel kriz”in var olduğunu göstermektedir. Bugünün “sıcak sorunları” olan ekonomik kriz, gelir dağılımındaki adaletsiz-

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

lik, yolsuzluk ve çeteleşme, Kürt sorunu, laiklik krizi, Alevi sorunu, sivil-asker ilişkileri sorunu, siyasal partilerin iç yapıları, siyasal temsil krizi, bir bütün olarak sistemsal krizin benzer ve birbirini besleyen öğelerinden başka bir şey değildir.

Farklı alanlarda yaşanan bu sorunların birleşip sistemsal krize yol açması, sorunların çözüm mercii olan siyasetin artık çözüm üretemez hale gelmiş olduğunu göstermektedir. Siyasetin alanının daral(tıl)dığı bugünkü ortamda, mevcut siyasetçi malzemesiyle bu büyüklükteki bir krizi çözmek de pek mümkün görünmemektedir. Bundan daha kötüsü, tıkanan siyasetin önünün açılması doğrultusunda herhangi bir iradenin ya da çabanın ortaya çıkmayıp durmasıdır. Nitekim, özellikle, MGK'nun Şubat ayı toplantısında hükümet ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan çatışmayla doruğa çıkan ve ekonomik faturası yüksek olan bu kriz sonrasında, başta "Sivil İnisiyatif"! olmak üzere, toplum adına konuşma yetkisini kendisinde bulan çeşitli çevrelerin, demokratik siyasetin bu tür durumlarda bir çıkış yolu olarak öngördüğü "seçim"den söz etmemeleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu çevreler, yaşanan tıkanıklığın aşılmasına yönelik olarak, mevcut hükümetle yola devam edilmesi ve bu arada başarısız olan bakan ve bürokratların değiştirilmesi gibi palyatif; partilerüstü bir teknokrat hükümetin kurulması gibi antidemokratik öneriler sunmaktadır.

Kuşkusuz, mevcut hükümetle yola devam edilmesindeki ısrarın temel nedeni, bu parlamento kompozisyonundan alternatif bir hükümetin çık(a)mayacağı doğrultusunda oluş(turu)lan inançtır. Siyasi çevrelerde ve kamuoyunda, mevcut hükümetin alternatifsizliği doğrultusunda oluşmuş kanaatin temelinde ise, koalisyon hükümetinde yer almayan parlamentodaki her iki partinin, 28 Şubat "Post-modern Darbesi"yle iktidardan alaşağı edilmiş olmalarıdır. Ayrıca, bu çevrelerin, seçimlerin yenilenmesinden söz etmemelerini haklılaştıran bir gerekçeleri de var; o da, yapılacak yeni bir seçimle mevcut parlamento aritmetiğinin pek değişmeyeceği, ayrıca böyle bir seçimin zaten bozuk olan ekonomik dengeleri daha da alt-üst edecektir. Kuşkusuz bu gerekçeye katılma-

mak mümkün değildir. Zira, mevcut siyasal partiler ve seçim kanunlarıyla gerçekleştirilecek bir seçimin, beklentilere cevap vermesi mümkün görünmemektedir. Demokratik bir seçimin gerektirdiği hukuksal zemini yaratacak olan bugünkü Meclis olduğuna ve bu Meclis'in kendiliğinden böyle bir yasama etkinliği içine girmesi söz konusu olmayacağına göre, ortada kırılması gereken bir kısır döngü var demektir. Dolayısıyla, bu kısır döngü, ancak ülke içindeki demokratik güçlerin oluşturacağı ortak mücadele platformunun çabalarıyla ve/veya dış dinamiklerin etkin müdahalesiyle aşılabilecektir¹.

Sivil siyaseti zaafa uğratarak bürokratik tahakkümün yaygınlaşmasına yol açan bu tıkanıklığın beslediği sistemsal kriz, birbirleriyle bağlantılı üç farklı mekânda kendini belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Bunlar sırasıyla, Devletin meşruiyet krizi, toplumun bütünleşme krizi ve siyasal partilerin temsil krizidir.

A. Devletin Meşruiyet Krizi

Devletin meşruiyet krizi, Devletin kendinden beklenenleri yerine getirememesine bağlı olarak ortaya çıkmakta ve yaygınlaşmaktadır. Gerçekten Türkiye'de Devletin meşruiyet krizi, Devletin, varlık nedenini oluşturan adalet, güvenlik ve toplumsal barışı sağlama gibi yaşamsal öneme sahip asgari işlevlerini yerine getirme konusundaki ihmali, zaafı ve eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca buna, global ölçekte yaşanan çoğulculuk, katılımcılık ve yerellik doğrultusundaki gelişmelerin eklenmesiyle bu kriz daha da büyümekte ve derinleşmektedir.

Türkiye'de, Devlet mekanizmasının, uzun yıllardır adaletin tesis edilmesi ve sağlanması konusunda üzerine düşen görevleri gereği gibi yerine getiremediği, bu konuda ciddi bir zaaf içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Bundan

¹ Demokratikleşme sürecindeki Türkiye'nin içinde bulunmuş olduğu "geçiş dönemi"ne benzer süreçleri geçirip yaşadıkları kısır döngüyü aşip demokratikleşmeyi gerçekleştirmiş ve bizim için yol gösterici niteliğe sahip İspanya, Portekiz ve Yunanistan örnekleri üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. CINGİ, Aydın: *Diktadan Demokrasiye*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1990.

daha kötüsü, Devlet, varlık nedeni olan, adaletin tesisini engelleyenlerden, her türlü haksızlık, yolsuzluk ve hukuk dışı eylem ve tutum içinde olanlardan hesap sormak yerine, adeta bu tür kişi ve kurumları besleyen, koruyup kollayan bir kurum haline gelmiş bulunmaktadır. Böylelikle, Devlet içinde çeteleşme ve mafyalaşma eğilimleri ortaya çıkmakta; işadama-bürokrat-siyasetçi üçlüsü, işbirliği içerisinde kamu kaynaklarını hortumlamaktadır. Bu durum karşısında vatandaşlar, Devlete olan güvenlerini kaybetmektedir. Giderek yaygınlaşan güvensizlik ve kuşku duyguları, toplumun en ücra köşelerine kadar sırayet etmektedir. Bütün bunlar, Devlet iktidarının meşruluğuna ilişkin inancı zedelemektedir.

Öte yandan, değişim sancılarının yoğun olarak yaşandığı ülkemizde, hem geleneksel bağların giderek daha çok gevşemesi ve hem de küreselleşme olgusunun etkisiyle birlikte farklılıklar daha çok öne çıkmaktadır. Toplumsal düzeydeki farklılaşmaların artması, beraberinde, bu farklılaşmalar doğrultusundaki çeşitli talep ve arayışları gündeme getirmektedir. Toplumsal farklılaşmaya koşut olarak yapıları giderek karmaşıklaşan toplumun artan ve nitelik değiştiren taleplerinin –Devletin katı ideolojik niteliği dolayısıyla– Devlet katında karşılık bulmaması; yani, toplumsal farklılaşmalardan kaynaklanan taleplerin sisteme entegrasyonunu gerçekleştirecek siyasetlerin üretilmemesi, “Devletin meşruiyet krizi”ni pekiştirmektedir.

Devletin meşruiyet krizini derinleştiren bir başka gelişme, 1980’li yıllarda Dünyanın birçok ülkesinde başlayan ve bizi de etkisi altına alan “refah devleti” anlayışının giderek aşınmasıdır. “Refah devleti” modelinin; sivil toplumu baskıladığı, ekonomik gelişimi engellediği ve aşırı sosyal kurumsallaşmalar ile devlet cihazında büyümelere yol açtığı doğrultusundaki eleştirilere maruz kalması, bu modelin yeniden gözden geçirilmesini beraberinde getirmektedir². Bu gelişmeler ışığında gerçekleştirilen politika değişiklikleriyle birlikte, devletlerin refah sağlayan işlevlerinde azalmalar meydana

gelmektedir. Bu ise, devlete sadakatle bağlı olmanın nedenini bir ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Refah sağlama işlevini yitiren devlet, yapıstırıcı olma özelliğini de yitirmektedir³. Farklı bir deyişle, Devletin sosyal devlet işlevindeki aşınmalar, Devlet ve toplum arasında daha önce refah devleti anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş bağların kopmaya başlamasına yol açmaktadır.

Öte yandan, 1982 Anayasasıyla, “güçlü devlet” olmanın bir gereği olarak Devlete kutsallık/yücelik kazandırılması; temel hak ve özgürlüklerin aşırı kısıtlanmasını; kimi özgürlüklerin sınırlandırılmasında yargı ve yargıcın ikinci plana itilmesini, idare ve kolluk güçlerinin ön plana çıkarılmasını; Anayasa ve yasalara uygunluk denetiminin sınırlandırılmasını beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak, Anayasanın, Devleti resmi bir ideoloji ile tanımlaması, uygulamada, kimi kamu görevlilerinin bu ideolojinin arkasına sığınmak suretiyle suç işlemelerinin ve karanlık güç odaklarıyla ilişkiler kurup Devlet içinde çeteleşmelerinin önünü açmaktadır. Özellikle örgütlenme özgürlüğünün önündeki sınırlamalar nedeniyle toplumun örgütsüz yapısından doğan boşluk, bu çeteler tarafından doldurulmaktadır. Başta “Sursurluk Skandalı” olmak üzere ortaya çıkarılan birçok benzeri skandallarda bu gerçekliği görmekteyiz. Bütün bunlar, vatandaşlara, Devletin görünen yüzü yanında bir de görünmeyen yüzünün varlığını hissettirmektedir⁴. Bu şekilde ortaya çıkan “görünen” ve “görünmeyen” (derin) Devlet ayrımı, vatandaşlarda, hangi Devlete bağlanıp güvenecekleri hususunda bir kuşku ve tedirginlik yaratmaktadır. Zihinlerde bölünen Devletin, meşruluk kaybına uğraması da kaçınılmaz olmaktadır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Devletçi düşünce ve yapılanmanın güçlü olduğu bizim gibi toplumlarda, Devlet, yaşanan bütün sorunlara çözüm üretecek yegane merci olarak kabul edilmektedir. Sivil toplumun gelişiminin gü-

² ÇAĞLAR, Bakır: *Anayasa Bilimi*, BFS Yayınları, İstanbul, 1989, s.109.

³ ŞAYLAN, Gencay: *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınevi, İstanbul, 1994, s.216.

⁴ ALİFENDİOĞLU, Yılmaz: “*Liberal Demokraside Devlet*”, Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999), s.252.

dük bırakıldığı ve buna bağlı olarak kendinden beklenen işlevleri yerine getiremediği ülkemizde, siyaset Devlet eksenli kavranmakta ve bunun sonucu olarak siyaset üretim ve çözümü Devlettten beklenmektedir. Sivil toplumun kendi kendini yenileme ve karşılaştığı sorunları çözebilme güç ve yeteneği bulunmadığından, sorunların çözümü, çözümsüzlüğün büyük ölçüde nedeni olan Devlete havale edilmektedir. Oysa Devlet, bugünkü yapısı ve işleyişi itibarıyla çözüm üretmekten uzak görünmektedir. Bu durumun, yani Kralın (Devletin) çıplak olduğunun anlaşılması ise çözüm mercii olarak düşünülen Devlete olan güveni daha da zayıflatmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, Devlet eksenli düşünce ve yapılanma da Devletin meşruiyet krizini arttırmaktadır.

B. Toplumsal Bütünleşme Krizi

Toplumsal yapıda ayrışma eğilimleri şeklinde beliren bütünleşme (integration) krizi, genel olarak, farklı dil, din, mezhep ve etnik gruplardan oluşan bir toplumda ulus-devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri anlatır⁵. Bu kriz, genellikle heterojen toplumlarda, çoğunluğu oluşturan egemen kültürün ulusal birliği sağlama ve türdeş bir toplum yaratma çabalarına, çoğunluktan farklılaşan azınlık gruplarının direnç göstermeleriyle ortaya çıkar. Başka bir anlatımla, özellikle yerel (territorial) eksenli bölünmelerin güçlü olduğu toplumlarda, azınlık gruplarının, kendi grupsal özelliklerini, ulusal devletin ulusal birliği güçlendirme doğrultusundaki merkezîyetçi çabalarına karşı koruma istekleri, toplumsal bütünleşme krizine yol açmaktadır⁶.

Kuşkusuz, toplumsal (dinsel, dilsel, etnik, mezhepsel vb.) heterojenlik tek başına bütünleşme krizini doğurmamaktadır. Nitekim, bilinen anlamıyla homojen bir topluma yeryüzünde rastlanmamasına ve hemen her toplumun belli bir ölçüde heterojen olmasına karşın, ancak bazı toplumlarda bütünleşme krizi yaşanmaktadır. Sözgelimi, Belçika ve İsviçre gibi Batılı ülkelerdeki etnik ve dinsel bölünmelere karşın, bu ülkelerin, toplumsal bütünleşmeyi

ve istikrarlı demokrasiler kurmayı başardıkları bilinmektedir⁷. Demek ki, bütünleşme krizine yol açan, farklılıkları barış içinde birlikte yaşatacak anlayış ve uygulama eksikliğidir. Bu bağlamda, bütünleşme krizi, farklılıkları, toplumsal bütünlüğü bozucu patolojik bir olgu olarak ele alan ve bu nedenle yok edilmesi gerektiğine inanan baskıcı rejimlerin uygulamalarına karşı gösterilen tepkiden doğmaktadır.

Toplumsal farklılaşmalardan kaynaklanan çatışmalar demokratik toplumlarda da yaşanmaktadır. Ancak, demokratik toplumlar, farklılaşmaların fiili çatışmalara yol açmasını önleyen bir dizi anayasal düzenlemeler (iktidarın adem-i merkezileştirilmesi, farklılıkların temsilini sağlayan bir seçim sisteminin kabul edilmesi ve ulusal düzeyde çoğunluğu sınırlayıcı çeşitli kurumsal yapıların öngörülmesi vb.) aracılığıyla toplumsal ve siyasal istikrarı sağlamaktadırlar⁸.

Kaldı ki, çatışmaların yoğunluk derecesinin alt düzeyde olduğu ve bu nedenle "uzlaşmacı toplumlar" olarak da değerlendirilen demokratik toplumlarda, toplumsal düzeydeki farklılaşmalar demokratik rejimin olmazsa olmaz koşulu olarak kabul edilir. Zira, toplum yaşamındaki farklılaşmalar, bir yandan sivil toplumun gelişimini sağlamak, diğer yandan da siyasal partilere toplumsal taban oluşturmak gibi çoğulcu demokratik siyaset açısından yaşamsal işlevler görmektedirler⁹. Ayrıca, demokrasi, toplumda mevcut farklı güçler arasındaki bir dengeye dayanmaktadır. Bu ise, farklı olana hoşgörü göstermek ve onunla uzlaşmayı gerektirmektedir. Demokratik rejimlerde toplumsal barışı sağlayan da bu gerekliliktir.

Öte yandan, çağdaş demokratik rejimin ayırıcı özelliklerinden bir olan siyasal çoğulculuk ilkesi, toplumun doğal çoğulcu yapısının siyasal alana yansıtılabilmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı, toplum içinde yer

⁷ WEINGAST, Barry R. : "The Political Foundation of Democracy and the Rule of Law", American Political Science Review, Vol.91, No.2, (June 1997), s.256.

⁸ *ibid.*, s.256.

⁹ ÇAHA, Ömer: "Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları", Liberal Düşünce, Sayı 10-11, s.24.

⁵ ÖZBUDUN, Ergun: *Siyasal Partiler*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1979, s.25.

⁶ *ibid.*, s.37.

alan farklılıkların serbestçe örgütlenip, çıkarları doğrultusunda siyasal iktidarı etkileyebilmeleri ve/veya siyasal iktidar yarışına katılabilmeleridir¹⁰. Bu özelliği sayesinde ki, demokratik rejimler, farklılıklardan kaynaklanan uzlaşmazlıkları fiili çatışmaya dönüştürmeden “barışçı birlikte-varoluş”¹¹u gerçekleştirebilmektedirler.

Hemen belirtmek gerekir ki, siyasal çoğulculuk ilkesi, barış içinde birlikte yaşamın gerekli koşuludur, yeterli koşulu değil. Siyasal çoğulculuk ilkesi, ancak verili toplumun tarihsel mirası, siyasal kültürü, yönetim geleneği ve toplumsal yapısı gibi parametrelerin oluşturduğu olumlu bir zemin içerisinde işlevsel olabilir. Buna göre, siyasal çoğulculuk ilkesi, devlet iktidarı dışında yaşam alanlarının geniş, sivil toplum geleneğinin güçlü olduğu, adem-i merkezîyetçi bir yapılanmanın var olduğu, hoşgörü ve uzlaşma kültürünün yaygın olduğu bir zeminde anlam kazanır ve ancak böyle bir toplumsal-siyasal ortamda barış içinde birlikte yaşamı gerçekleştirebilir. Bunun tam tersine, merkezîyetçi ve hiyerarşik bir devlet örgütlenmesinin var olduğu, “hikmet-i hükümet”çi bir anlayışın egemen olduğu, sivil toplumun faaliyet alanının dar tutulduğu ve buna bağlı olarak devletten bağımsız kurum ve rollerin gelişmediği, hoşgörü ve uzlaşma kültürünün bulunmadığı, dayatmacılığın ve tek sesliliğin yürürlükte olduğu bir ortamda siyasal çoğulculuğa yer olmadığı gibi, bu tür toplumlarda uzlaşmazlık ve çatışmalar eksik olmaz; toplumsal barış da sağlanamaz. Toplumsal yapıdaki parçalanma ve bölünmenin, aşırı kutuplaşma ve çatışma boyutu kazandığı, yani farklılaşma ya da çatışmaların yoğunluk derecesinin yüksek olduğu bu tür toplumlar, “çatışmacı toplumlar” ya da “sosyal dokusu yırtılmış toplumlar”¹² olarak adlandırılırlar.

Bu genel değerlendirmeden sonra Türkiye özeline dönecek olursak, Türk toplumunun,

sosyal dokusu yırtılmış ve böylece bütünleşme krizine yakalanmış toplumların en tipik örneklerinden birini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Buna yol açan temel etkenlerden biri, “otoriter modernleşme ideolojisi” ve bu ideolojinin pratiğidir. Tanzimat’la başlayan ve II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan, toplumu yukarıdan reformlarla değiştirme ve şekillendirme çizgisi, yeni bir ruh ve anlayışla, Cumhuriyet’in bürokratik-seçkin kadrosuyla sürdürülmüştür. Bir yandan Osmanlı patrimonyal geleneğinden, diğer yandan da modern bir ulus-devlet inşa etme kararlılığından beslenen bu kadrolar, kültürel türdeşliği sağlamak ve bu yolla ulusal birliği güçlendirmek amacıyla, farklılıkları, resmi bir vatandaşlık kimliği etrafında standartlaştırmaya yönelik politikalara hız vermişlerdir. Bu yaklaşım, farklılıkları, oluşturulmaya çalışılan ulusal birliğin karşısında bir engel gibi görmüş, dolayısıyla toplumsal-siyasal örgütlenme, ulus-devleti bireyden ve özellikle de farklılıklardan koruyacak şekilde kurmaya çalışmıştır. Böylece, devletçi-seçkinler, ulusal birliğin kurumsal ifadesi olan ulus-devleti fetiş haline getirmişlerdir. Fetişleştirilen devletin gücü, bireyi sindirmenin, farklılıkları asimile etmenin aracı olarak kullanılmıştır. Devlet, çeşitli araç ve yöntemlerle bireyi ve farklılıkları boğdukça, bunların siyasi yaşama katılımını yasakladıkça, devlete olan güven kaybı ve sisteme yabancılaşma olgusu artmaya başlamıştır. Çok-partili siyasi hayata geçişle birlikte, dozu azalarak da olsa, söz konusu politikalar, darbeler ve müdahaleler pahasına devam ettirilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte hız kazanan otoriter bir modernleşme projesi çerçevesinde devletçi seçkinlerin yürüttükleri türdeş toplum yaratma çabaları, yaratılmak istenen ulusal kültürle bütünleşmek istemeyen çeşitli toplumsal gruplarının direnciyle karşılaşmıştır. Devletin bir ulus inşa etme projesinin bir gereği olarak uygulamaya koyduğu politikalara direnç gösteren ya da direnç gösterdiği varsayılan toplumsal grupların üzerine, tıpkı Osmanlı’nın heterodoksiye karşı geliştirmiş olduğu ödünsüzlükle

¹⁰ ERDOĞAN, Mustafa: *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995, s.7.

¹¹ *ibid.*, s.139.

¹² ÇAĞLAR, Bakır: “*İnsan Haklarının Güncel Sorunları*”, İnsan Hakları Sempozyumu, İstanbul, 1995, s.70.

gidilmiştir¹³. Devletin, tepeden inmece yöntemlerle uygulamaya koyduğu tektiplileştirici politikalar karşısında sisteme yabancılaşan bu toplumsal gruplar, sistemle sürekli bir çatışma içinde olmuş ve genel olarak düşük bir yoğunlukta seyreden bu çatışma, sosyo-ekonomik modernleşmeye rağmen varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. Ancak, bu düşük yoğunluklu çatışma ve bunun yol açtığı toplumsal bütünleşme krizi, özellikle küresel ölçekte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle yüksek yoğunluklu bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu nedenle, “küreselleşme” olgusuna ve bunun bütünleşme krizi açısından yarattığı sonuçlarına kısaca değinmekte yarar vardır.

Dünyamız, 1980’li yıllarda belirginleşen, sanayi toplum modelinin formatlarını aşan, insan yaşamının her alanında yansımaları bulan, köklü ve kapsamlı bir değişim sürecine girmiş bulunmaktadır. Özellikle iletişim, bilişim ve ulaşım alanlarında yaşanan teknolojik devrim, insan ve toplum yaşamını derinden etkilemekte ve değişimine yol açmaktadır¹⁴. Bu alanlarda yaşanan gelişmeler dünyayı adeta küçük bir köy haline getirmekte; ulusal sınırlar, hem ekonomik hem de kültürel akımlar karşısında giderek artan bir biçimde geçirgen bir niteliğe bürünmekte; bireyler ve toplumsal kümeler arasındaki fiziksel uzaklık önemli bir ölçüde azalmakta; bilginin ve haberlerin neredeyse sınırsız dolaşımı ve etkileşimi olanaklı kılınmakta ve devletlerin bilgi ve enformasyon teknolojileri zayıflamaktadır. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak; siyasal karar alma mekanizmaları değişmeye; ekonomik, siyasal ve hukuksal alanlarda ulusalüstü kurumların etkinlik kazanmaya; ulus-devletlerin tek başlarına karar alma güçleri sınırlandırılmaya başlamaktadır. Yaşanan bu sürecin çıktısı, “küreselleşme” olarak tanımlanmaktadır¹⁵.

Küreselleşme olarak tanımlanan bu süreç, ulus-devlet modelinin işlev erozyonuna uğraması sonucunu doğurmaktadır. Ulus-devletin

işlev erozyonuna uğraması, onun, farklılıkları bir arada tutan yapıştırıcı işlevini yerine getiremez hale sokmaktadır. Özellikle, bilişim ve iletişim teknolojisinin sunduğu olanaklar sayesinde alt-kimliklerin dış dünyayla etkileşimi artmakta; bunların, kendilerini içeride ve dışarıda ifade edebilmeleri kolaylaşmaktadır. Buna bağlı olarak, ulus-devletin alt-kimlikleri denetim altında tutma gücü de zayıflamaktadır. Böylece, ulus-devleti oluşturan çeşitli toplulukların din, dil, mezhep ya da etniklik gibi ölçütler temelindeki örgütlenmeleri ve bu doğrultudaki “kimlik” talepleri daha güçlü bir biçimde dile getirilebilmektedir¹⁶.

Küresel ölçekte yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra diğer bazı faktörler de farklılık bilincinin yeşermesine ve buna bağlı olarak bütünleşme krizinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: ulus-devletlerin kültürel alandaki entegrist politikalarının, paradoksal olarak, altı kimlikleri uyarması ve beslemesi; eski Doğu Bloku’na mensup ülkelerdeki çok-etnili siyasi birliklerin dağılması ve bunun sonucu olarak etnik farklılık bilincinin ateşlenmesi; uluslararası sermaye ve emek hareketlerinin yaygınlık ve yoğunluk kazanması; bireysel insan haklarının yeterliliğinin sorgulanmaya, kolektif varoluş biçimlerine daha fazla vurgu yapılmaya başlanması ve bunun doğal bir sonucu olarak da, geleneksel bireysel insan haklarının, grup veya azınlık haklarıyla tamamlanması gerektiğinin ileri sürülmesidir¹⁷.

Kuşkusuz, dünyada yaşanan bu gelişmelerden ülkemiz de nasibini almaktadır. 1980’li yılların sonları itibarıyla ülkemizde nitelik değiştirerek başgösteren ve giderek yaygınlaşan toplumsal bütünleşme krizini, dünyada yaşanan bu gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmek doğru değildir. Parametrelerini “Alevi sorunu”, “Kürt sorunu” ve “din sorunu”nun oluşturduğu bu kriz, dünyanın öteki ülkele-

¹³ ÖĞÜN, Süleyman Seyfi: *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.81.

¹⁴ ŞAYLAN: s.10.

¹⁵ *ibid.*, s.102.

¹⁶ ÜSTEL, Füsün: “Çağdaş Demokrasi Anlayışı Kültürel Çoğulculuk Üzerine Temellenecek”, Yeni Yüzyıl, 28 Aralık 1994.

¹⁷ ERDOĞAN, Mustafa: *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Yenilenmiş 2.baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.188-189.

rinde olduğu gibi bizde de, temelde “ulus-devlet” paradigmasının krizidir. Gerçekten, ulus-devlet paradigmasının aşındığı ve uluslararasılaşmaya doğru köklü bir dönüşümün yaşandığı günümüz dünyasındaki gelişmelerden ülkemiz de etkilenmekte; “farklılıklar” ekseninde yaşanan toplumsal bütünleşme krizi de bu bağlamda değerlendirilmektedir¹⁸.

Gerçekten gelinen noktada, Devletin, toplumu birarada tutacak bir üst kimlik oluşturma yeteneği azalmakta; Devlet ve farklılıkları temsil eden toplumsal kümeler gizliiden gizliye sürekli bir kimlik bunalımıyla çatışır hale gelmektedir. Türk-Kürt, Sünni-Alevi, laik- anti laik çatışma ekseninde oluşan kimlik bunalımı, bunları birarada tutan toplumsal bağları zayıflatmakta ve bu bağların çözülme eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Farklı bir deyişle, tarihsel-kültürel farklılıkları birarada tutan ortak paydalar erimeye ve bunlar arasındaki zımni mutabakat geçerliliğini yitirmeye başlamaktadır. Sonuçta, bir yandan Devletle değişik toplumsal kümeler arasında, diğer yandan da bu toplumsal kümeler arasında onarılması giderek güçleşen karşılıklı bir güven bunalımı ortaya çıkmaktadır. Bu güven bunalımı, hem toplumsal-siyasal kurumların artık asli işlevlerini yerine getiremediklerini, hem de bu kurumları destekleyen değerler sisteminde aşınmaların var olduğunu ortaya koymaktadır. Tersiyile söyleyecek olursak, toplumsal-siyasal kurumlar ve bunları besleyen değerlerin işlevsizleşmesi, güven bunalımı yaratmakta, bu da toplumsal bütünlük ve istikrarı zedelemektedir.

Bugün yaşanan “sistemsal kriz” ve bunun toplumsal yapıdaki karşılığı olan “bütünleşme krizi”, bir kısır döngü içerisinde sıkışmış kalmış bir durumdadır. Bugüne kadarki uygulamalar ya da kriz çözücü sanılan yöntemlere bakıldığında, bunların, sürekli olarak başarısız kaldığı, sorunu çözmek bir tarafa, yaşanan krizi daha da derinleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle, uygulamadaki başarısızlıklar paniğe yol açmakta, panik ise baskıcı ve antidemok-

ratik yöntemlere bel bağlanması eğilimini kuvvetlendirmektedir¹⁹. Böylesi bir kısır döngü, toplumda otoriter anlayışların yaygınlaşmasına ve farklı toplumsal kümeler arasında bulunması gereken hoşgörü ve birlikte yaşam iradesinin zayıflamasına bir zemin oluşturmaktadır²⁰.

Bu kısır döngüyü aşabilmenin; yani, dinsel, mezhepsel ve etnik farklılaşmalardan kaynaklanan ve yoğunlaşan çatışmaları çözebilmesin adresi, “çoğulcu demokrasi”dir. Liberal demokratik sistemler, bu tür çatışmaları yada uzlaşmazlıkları kurumsal düzenlemelerle aşmaya çalışmaktadır. Bunun formülü, toplumsal, dinsel, mezhepsel yada etnik bölünmelerin siyasi bölünmeler haline getirilip örgütlenmelerinin önünün açılmasıdır. Böylece sorun, sivil toplum ya da siyasi partiler mekânında barışlandırılıp çözülür. Bu farklılaşmaları, siyasi farklılaşmalar haline getirip sorunu çözmeye tekniği, demokrasinin doğasında olan çoğulculuk felsefesidir²¹.

Özetle ifade etmek gerekirse; toplumda yaygın olarak yaşanan çatışmaları barışlandırmanın, farklı toplumsal kümeleri kendi aralarında ve Devletle, eşitlik ve barış temelinde buluşturmanın ve böylelikle Türkiye’yi güven, huzur, barış ve istikrar içinde yaşanır bir ülke yapmanın yolu, siyasi çoğulculuğun kurumsallaştırılmasından geçmektedir.

C. Temsil Krizi Ve Siyasal Partiler

Toplumsal bütünleşme krizinin doğurduğu ve beslediği en önemli sonuçlardan biri, siyasi alanda temsil krizine yol açmasıdır. Siyasal temsil krizi, toplumsal alanda yaşanan “bütünleşme krizi”nin hem sonucu ve hem de nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuçta her iki kriz karşılıklı olarak birbirini besleyerek büyümektedir.

Bugün Türkiye’nin yaşadığı en önemli siyasi sorunların başında köklü ve ciddi bir

¹⁸ ÖZDEK, E. Yasemin: “Halkın Emek Partisi’nin Kapatılmasını İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 26, Sayı 3, Ankara, 1993, Ayrı Bası, s.192-193.

¹⁹ GEMALMAZ, Semih: *Türkiye’nin Demokrasi Sorunu*, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları, İstanbul, (t.y.), s.13.

²⁰ *ibid.*, s.14.

²¹ ÇAĞLAR, Bakır: “Türkiye’de Siyasal Katılımın Hukuki Sınırları”, Türkiye’nin Demokratikleşme Sorunu Sempozyumu, Cilt 1, İstanbul, 1995, s.66.

temsil krizi olduğu hemen herkes tarafından paylaşılan bir görüştür. Sistemsel krizin siyasal alandaki izdüşümü olan temsil krizi, devletin meşruiyet krizi ve bundan daha önemli olmak üzere toplumsal bütünleşme kriziyle bağlantılı olarak ortaya çıkan ve aynı zamanda bu krizleri geri-besleme (feed-back) mekanizması yoluyla ağırlaştırılan bir kriz halidir.

Temsil krizi aslında demokrasinin krizidir. Bu kriz, siyasi partilerin toplumsal talepleri görmemesinden, dışlanmasından ve ters istikamette yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu gelişme, toplumun gündemiyle siyasi partilerin gündemini birbirlerinden iyiden iyiye koparmakta ve bu kopukluk her geçen gün daha da derinleşmektedir. Nitekim, mevcut siyasal partilerin birçoğunun sorunlarla boğuşan halkın talepleri karşısında duyarsız kalması, halkın talepleri doğrultusunda ciddi alternatif politikalar üretmemesi, derinleşen bu kopukluğa işaret etmektedir.

Türkiye'nin halihazırdaki siyasal partileri, çeşitli faktörlere bağlı olarak temsil kabiliyetlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Toplumda mevcut dağılık talepleri derleyip toplayıp sistemin çözüm üretici mekanizmalarına iletmekle yükümlü olan siyasal partiler, varlık nedeni olan bu temel işlevi yerine getir(e)memelerine bağlı olarak sistem tıkanmakta ve yaşanan bunalmın daha da artmaktadır. Bundan daha kötüsü, siyaset mekanizmasıyla toplumun farklı kesimleri arasındaki bağların kopmasıyla, toplumsal taleplerin siyasal partilere iletilmemesi ya da bu taleplerin siyasal partilerce dışlanmasıdır. Kuşkusuz, siyasal partilerin temel işlevi olan temsil kabiliyetlerinin bu şekilde aşınmasından kaynaklanan boşluk, toplumsal yapıda bütünleşme sürecine önemli ölçüde sekte vuran ayrışma eğilimlerini arttırmaktadır. Bu sorun, sistem dışına itilen farklı toplumsal kesimlerin taleplerinin siyasal partilerce sistem içinde çekilmedikçe devam edecektir.

Ayrıca, siyasal partilerin temsil kabiliyetlerini yitirmeleri, halkla siyasal iktidar arasında aşılması giderek güçleşen kopuklukların oluşmasına yol açmaktadır. Bu patolojik gelişme bir yönüyle siyasal iktidarın meşruiyet düzeyinin düşüklüğünü ortaya koymakta, diğer yönüyle de Devletin değişim karşısındaki muha-

fazakâr yapısını gözler önüne sermektedir. Özellikle iktidarların halktan gelen uyarı ve talepleri yeterince dikkate alıp ilgili devlet kurumlarına iletememesi, Devletin değişimi algılama, toplumu yönetme ve sorunları çözme yeteneğini zayıflatmaktadır. Bu ise sonuçta, Devletin meşruiyet krizini derinleştirmektedir.

Bir başka yönüyle temsil krizi, toplumun kendini yeniden üretmesine ve ortak paydalarını yenilemesine ilişkin bir rahatsızlığın göstergesidir. Bu rahatsızlık, ülkenin bütün sorunlarını kuşatmakta ve bu sorunları kendi etrafında siyasallaştırmaktadır. Siyasallaşan sorunlar ise, yeni bir toplumsal cepheleşmeye yol açmaktadır. Bunun sonucu, her toplumsal kesimin kendi içine kapanması ve siyasal tercihlerin dağılıklaşmasıdır.

Varlığını her alanda hissettiren temsil krizi, seçmen ittifaklarının ve yönelimlerinin dengesiz bir biçimde değişmesi ve oyların parçalanarak dağılması sonucunu doğurmaktadır. Bugün seçmen kitlesinin neredeyse bir partiyi iktidara taşıyabilecek büyüklükteki kesiminin oturmuş siyasal tercihlerinin yokluğu bunu doğrulamaktadır²². Bu ise, demokratik siyasal sistemin sağlıklı işleyişi açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu sorun, "yönetemeyen demokrasi" sorunudur.

Öte yandan bu kriz, siyasal partiler arasında uzlaşma yollarını da tıkamaktadır. Bunun anlamı, siyasal arenadaki ortak paydaların giderek erimekte olduğudur. Demokratik siyasetin uzlaşmacı niteliğinin aşınması, siyasal partileri, hırçın ve kavgacı olmaya itmekte; sorunlara çözüm üretmek yerine, çatışmalardan beslenme yoluna yöneltmektedir. Bu durum, toplum-

²² Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) tarafından geçen yılın son ayında İstanbul, Ankara, Konya, İzmir, Adana, Diyarbakır, Samsun ve Erzurum'da 1601 kişiyle görüşülerek yapılan araştırmada; vatandaşların "Hangi partiye oy verirsiniz?" sorusuna verilen cevaplara göre, "Hiçbiri Partisi" birinci olurken; barajı "kıl payı" farkla Demokratik Sol Parti geçebildi. DSP %10.6, MHP %9.8, FP %9.7, ANAP %8.0, DYP %8.9, CHP %6.2, HADEP %4.1, BBP %2.7 oranında destek bulabildi. Bu soruya "diğer" cevabını verenlerin oranı %3.3 olurken, "kararsız" olduğunu belirtenlerin oranı %11.6, "hiçbiri" diyenlerin oranıysa %25.1 çıktı (Yeni Şafak, 1 Ocak 2001).

sal barışın yeniden tesisinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.

Türkiye’de yaşanan temsil krizine ilişkin bu genel değerlendirmeden sonra, bu krize yol açan belli başlı faktörlere kısaca deyinmek yararlı olacaktır.

1. Küresel etkenler

Temsil krizi yalnızca bizim gibi toplumlarda değil, farklı boyutlarda ve farklı nedenlere bağlı olarak, Batılı demokrasilerde de yaşanmaktadır. Öyle ki, uzun zamandır Batılı demokrasilerde giderek artan bir biçimde kendini gösteren siyasal temsil krizi, kamu siyasetine ilişkin kararların alınmasına katılımı azalmaya ve siyasal partilerin artık işlevlerini tamamladıkları yönündeki değerlendirmelere sebep olmaktadır²³. Bu türden değerlendirmelerin yapılmasına yol açan en önemli etken, zaman içerisinde demokrasi anlayışında değişimler yaşanmasına karşın, siyasal partilerin, bu değişime koşut olarak ortaya çıkan değerlerin taşıyıcısı olma fonksiyonunu yerine getiremez hale gelmeleridir. Farklılıkların ve yerelliğin ön plana çıktığı bu postmodern çağdaş demokrasi; çoğulculuğa, katılımcılığa ve yerelliğe doğru evrilmektedir. Oysa, temsili demokrasilerin temel temsil birimi olan siyasal partiler, soyut vatandaş kategorisiyle hareket etmekte ve böylece temsil edilenlerle arasındaki mesafe giderek açılmaktadır. Bunun doğal sonucu, geleneksel siyasal partilerin temsiliyet işlevlerini yerine getirememeleridir²⁴.

Siyasal partilerin temsil krizine yol açan bir başka faktör, başkalaşan demokrasinin mekânının, devlet/parti ekseninden sivil toplum-/birey eksenine kaymaya başlamasıdır. Bireyselleşmenin, özgürleşmenin ve farklılaşmanın yaygınlaştığı, refah düzeyinin arttığı Batılı toplumlarda, bireyler, yerel/ulusal/ulusüstü mekânlarda gönüllü topluluklar etrafında bir araya gelmektedir. Sivil toplum örgütlerinin yaygınlaşması ve güçlenmesiyle birlikte, geçmişte siyasal partilerin üstlendikleri birçok işlev, artık

sivil toplum örgütlerince yerine getirilmektedir. Bu, aynı zamanda, sivil toplum örgütlerinin giderek temsil mekanizmasının taşıyıcı özneleri haline gelmeleri sonucunu doğurmaktadır²⁵.

Genel olarak Batılı demokrasilerde temsil krizine yol açan bu gelişmelerden ülkemiz de nasibini almakta ve etkilenmektedir. Ancak, bizde yaşanan temsil krizini yalnızca bu gelişmelerle açıklamak doğru değildir. Klasik temsili demokrasinin kural ve kurumlarını bile henüz gereği gibi uygulayamayan ve sivil toplumun gelişimini engelleyen bir toplumsal-siyasal örgütlenme modelinin egemen olduğu ülkemizdeki temsil krizini, bu iki alanda yaşanan gelişmelere bağlı olarak değerlendirmek eksik ve yanlış olur. Öyleyse, bu krizi başka faktörlerle de açıklamak gerekir.

2. Neo-patrimonyal Siyasal Yapı

Türk siyasal yaşamını ve bu siyasal yaşam içerisinde ortaya çıkan sorunların gizemini çözmek için kullanılan “anahtar” kavramlardan biri “patrimonyalizm”dir. Ünlü sosyolog Weber tarafından bir egemenlik biçimi olarak tanımlanan patrimonyalizm, iktidarın geleneklere uygun olarak elde edilip kullanıldığı, merkezi otoritenin paternalist bir rol üstlendiği ve mülkiyetin egemen güc’ün kişiliğiyle temsil edildiği merkezîyetçi-bürokratik bir toplumsal-siyasal örgütlenme modelidir. Tipik örneklerinden birini Osmanlı Devleti’nin oluşturduğu bu model, Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine kimi özellikleri itibarıyla intikal etmiş bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti, güçlü bir merkez ve onun karşısında yer alan bir kenardan oluşan patrimonyal bir sosyo-politik yapıya sahip olmuştur. “Nizam-ı âlemci” olan bu yapı, merkezin nizamlandığı toplumun dengesini korumaya yönelmiş; oluşturulan dengenin bozulması sonucunu doğurabilecek özerk güç alanlarının oluşmasına izin vermemiş; bütün çabasını, kenarın denetim altında tutulmasına harcamıştır. Bu bağlamda, merkezin temel hedefi, toplumsal hareketleri denetim altında tutmak, toplumsal kümelenmeleri sürekli olarak izlemek ve

²³ YAVUZ, K. Haluk: *Türkiye’de Siyasal Sistem Analizi ve Yürütmenin Güçlendirilmesi*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000, s.33.

²⁴ KEYMAN, Fuat: “Globalleşme ve Liberal Demokrasi”, *Demokrasi Gündemi*, Sayı 20, 1994/IV, s.29.

²⁵ *ibid.*, s.29.

topluluğa bir “düzen” vermek olmuştur²⁶. İnalçık’ın açıkça belirttiği gibi, Osmanlı Devleti’nin örgütlenmesi, “her bireyi uygun olan yerinde” tutmaya yönelmiştir²⁷. Nitekim, merkezi otorite, iktidarına gölge düşürmemek ve rakip yaratmamak, devletin parçalanma ve bölüşülme olasılıklarını ortadan kaldırmak ve “dai-re-i adalet” içerisinde işleyen düzeni korumak amacıyla, toplumsal yaşamın her alanını geniş bir bürokratik aygıt aracılığıyla denetim altında tutmaya çalışmıştır. Merkezi otoritenin, toplumsal yaşamın hemen her alanında kendisini hissettiren kısıtlayıcı ve baskıcı tavrı, merkezden bağımsız güç odaklarının ortaya çıkmasını engellemiştir. Bir başka anlatımla, patrimonyal yapı, merkez ile kenar arasında kalan “aracı” grupların doğmasını önlemeye ayarlanmıştır. Dolayısıyla, Batı’dakine benzer bir feodalizm, irsi bir aristokrasi, özerk dinsel örgütlenme, güçlü bir tüccar sınıfı ya da esnaf loncaları ve özerk şehir yönetimleri gibi oluşumlar ve bunların yarattığı ekonomik, siyasal ve kültürel değerler ortaya çıkmamıştır²⁸.

“Merkez”in “çevre”yi bütünüyle egemenliği altına alan ve bu nedenle sivil toplum/ikincil grupların gelişmesine geçit vermeyen Osmanlı patrimonyalizminin modernleşme tarihi ve siyaset geleneği açısından doğurduğu en önemli sonuç, Osmanlı’nın gerilemesiyle birlikte başlayan ve Cumhuriyet’in kurulmasıyla yeni bir ivme kazanarak devam eden yenileşme/Batılılaşma hareketlerinin merkezi temsil eden güçler tarafından yürütülmesidir. Her ne kadar, tek-partili dönem boyunca kenar’dan kopuk ve tepeden inmece yöntemlerle bürokratik seçkinler tarafından kullanılan ikti-

dar, çok-partili siyasi hayata geçiş sonrasında, kenar’ın temsilcilerinden oluşan seçilmiş seçkinlere devredilmiş ise de, merkezin siyaset üzerindeki “vesayet” iddiaları ve “sınırlı demokrasi” talepleri hiçbir zaman eksik olmamıştır. Merkezin statükocu tavrı ile kenarın değişimci niteliği arasında yaşanan çatışma; merkezi ve kenarı temsil eden güçler koalisyonundaki parçalanma, değişim ve farklılaşmalara rağmen bugüne kadar devam edegelmiştir.

Türk demokrasisinin gelişimini derinden etkileyen bu çatışma ekseninde ortaya çıkan paradoksal durumu Kalaycıoğlu şu şekilde ifade etmektedir: “Devlet bürokrasisi ve aydınlar tarafından oluşturulan bir merkez, asker seçkinleri de içerdüğinden, fiziksel kuvvet kullanımını tekeline sahiptir. Oysa, onun karşısındaki kenar ise türdeş olmayan yapısıyla ondan farklı bir kültürün temsilcisidir ve sayısal çoğunluğu bulunmaktadır. Serbest seçim durumunda kenarın benimsediği adayların iktidara gelmesi kaçınılmazdır. Oysa, bu seçilmiş seçkinler, ya merkezin temsil ettiği değerleri reddetmekte, ya da o değerleri aşındırarak veya onlara karşı durarak oy almaktadırlar. İktidara geldikleri zaman da merkezle seçilmiş siyasal seçkinler arasındaki çatışma kaçınılmaz olmakta ve oldukça derin bir siyasal meşruluk tartışması hatta bunalımına yol açmaktadır”²⁹. Bu eksende ortaya çıkan meşruluk sorunu ve bunalım, her on yılda bir gerçekleştirilen askeri müdahalelerle daha da derinleşmektedir. Askeri müdahaleler sonrasında, merkezin, demokratik siyaset üzerindeki vesayetini çeşitli siyasal-hukuksal araçlarla pekiştirmesi ve demokratik siyaseti tahrip etmesi, bu alanda yaşanan kısır dönünün bir türlü aşılabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Türk demokrasisinin kökleşmesini engelleyen temel faktörlerden biri olan bu sorun, seçkinlerin, siyasal arenada oynanacak demokrasi oyununun kuralları üzerinde bir türlü uzlaşmalarına bağlı olarak çözümsüz kalmaktadır³⁰.

²⁶ MARDİN, Şerif: “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, (Der.) Mümtaz’er Türköne/Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.207, 209.

²⁷ İNALCIK, Halil: “The Nature of Traditional Society”, Political Modernization in Japan and Turkey, (Der.) Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton, 1964, s.42.

²⁸ OZBUDUN, Ergun: “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey”, Political Culture and Democracy In Developing Countries, (Der.) Larry Diamond, Lynee Rienner Publishers, London, 1993. s. 248.

²⁹ KALAYCIOĞLU, Ersin: “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış”, Tarih ve Demokrasi (Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan) içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.92-93.

³⁰ *ibid.*, s.118-119.

Bu tablo karşısında, yani katı bir merkeziyetçilik, merkezin sivil siyaset üzerindeki denetim ve gözetim yetkisini içeren kurumsallaşmış bir vesayetçilik ve sivil toplum karşıtlığı temelleri üzerine yükselen bu neo-patrimonyal yapı içerisinde sıkışıp kalan siyasal alanda siyaset yapmak ve çözüm üretmek güçleşmektedir. Buna bir de, ekonomik gelişme yetersizliği ve her türlü örgütlenmeye kuşkuyla bakan yaklaşım eklenince, siyasal alanın daralması ve toplum-siyaset ilişkilerinin zayıflaması kaçınılmaz olmaktadır. Kuşkusuz, böyle bir yapılanmada siyasal partilerin, bağımsız siyasal aktörler olarak siyaset yapmaları, güçlenmeleri ve kurumsallaşmaları olanaksız olduğu gibi; demokratik siyasetin ve siyasal partilerin dayanağı olan sivil toplumun da kendinden beklenen işlevleri yerine getirmesi de olanaksızdır.

Özetle ifade etmek gerekirse, mevcut neo-patrimonyal yapı ve ilişkiler ağı, doğrudan ve dolaylı yollarla siyasal alanda yaşanmakta olan temsil krizinin temel parametrelerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan, bu parametre, siyasal temsil krizine yol açan diğer parametrelere bir esas teşkil etmektedir. Farklı bir deyişle, Devlete ideolojik bir nitelik kazandıran, siyasal alanı bu ideoloji ile sınırlayan, Anayasa ve yasalarca çizilen sınırların aşılması halinde demokratik siyaseti sık sık kesintiye uğratan ve bu yolla siyasal partiler rejiminin çerçevesini çizen hep bu yapıdır.

3. Devletin İdeolojik Karakteri

Türkiye'de demokratik siyasetin dar bir alanda yürütülmek zorunda kalması, dar alanda yürütülmeye çalışılan siyasetin sık sık kesintiye uğraması ve bütün bunların bir sonucu olarak bu alanda sürekli bir temsil krizinin yaşanmasına neden olan bir başka önemli faktör, patrimonyal yönetim geleneğinin bir parçası olan "devletçilik" anlayışıdır. Devletin bekasını esas alan bu anlayış, toplumsal-siyasal sistemin merkezine oturttuğu Devleti resmi bir ideolojiyle tanımlamaktadır. Sınırları ve çerçevesi, Devletin sahipliği iddiasındaki egemen bir zümre tarafından belirlenen bu ideoloji, Devletin varlık nedenini oluşturmaktadır.

Genel olarak. "Devlet aklı", "hikmet-i hükümet" gibi kavramlarla da ifade edilen "devletin bekası ideolojisi", devlet'i, her türlü mülahazanın ötesinde başlı başına bir "kutsal bir değer" olarak kabul eder. Bunun doğal sonucu, devletin, birey ve toplumdan bağımsız özerk bir güç haline getirilmesidir. Bunu tamamlayan öge, devletin, eylem ve işlemlerine meşruluk kazandıracak ortodoks bir ideolojiyle tanımlanmasıdır. Böyle bir tanımlama çerçevesinde, resmi ideolojiye uygun olan siyasal eylemler, kurumlar, kuruluşlar, normlar ve talepler meşru; bunlara uymayanlar ise gayrimeşru olarak kabul edilirler³¹.

"İdeolojik devlet"in faaliyet alanı yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmaz; egemen ideolojinin niteliğine göre değişen ölçüde, ekonomik ve kültürel alanı da kapsamı içine alır. Böylece, bir bütün olarak toplumsal alan denetim ve gözetim altına alınır. Siyasal alanı tekelinde bulunduran ayrıcalıklı seçkinler zümresi, bu alanla yetinmeyip, sivil toplum alanını da denetim altına almak isterler. Başka bir anlatımla, ideolojik devlet modelinde, siyasi alanda rekabete izin verilmediği gibi, diğer toplumsal alanlarda da rekabete izin verilmez³². Bu bağlamda, toplumun doğal yapısında mevcut olan kültürel çoğulculuk sınırlandırılmaya, bastırılmaya ve tektiplileştirilmeye çalışılır. Belirli bir yaşam tarzını bu şekilde egemen kılmak istemesi nedeniyle, ideolojik devlet, insan hakları ve hukuk devleti idealleriyle bağdaşmaz. Zira, insan hakları ideali, baskıcılık, dayatmacılık ve tektiplileştirmeye; hukuk devleti ideali ise, keyfilik ve her türlü ayrımcılığa karşıdır. Bu nedenle, insan hakları ve hukuk devleti ideallerine bağlı demokratik bir siyasal sistemin yerleşik olduğu bir yerde "ideolojik devlet" yeşeremez veya varlığını sürdürülemez³³. Tersinden söyleyecek olursak, ideolojik devlet anlayışının yerleşik olduğu bir toplumda, insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devleti oluşturulamaz.

³¹ ÇAHA, Ömer: "Liberalizmin Temel İlkeleri", Yeni Türkiye, Sayı 25, (Ocak-Şubat 1999), s.51.

³² ERDOĞAN: *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, s.305.

³³ *ibid.*, s.305.

Nitekim, ülkemizde de, yaklaşık 70 yıllık cumhuriyet ve 45 yıllık sınırlı demokrasi deneyimine rağmen, insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devletini bir türlü yerleşik kılanamamasının nedenlerinden biri, Devletin ideolojik bir karaktere sahip oluşudur. Devletin bu niteliğini, başta 1982 Anayasası olmak üzere birçok pozitif hukuk metninde görmek mümkündür. 1982 Anayasası genel olarak değerlendirilecek olursa, bu Anayasa'nın, "Devleti koruma teorisi"ni pozitifleştiren bir metin olduğu görülür. Liberal anayasacılık anlayışından farklı olarak, mevcut Anayasa, özgürlük-otorite ikileminde otoriteyi ön plana çıkaran, birey ve toplum karşısında Devleti korumayı amaçlayan bir anlayışın ürünüdür. Farklı bir anlatımla, yürürlükteki Anayasa, anayasa yapmanın amacıyla bağdaşmayan bir şekilde, baskıcı bir devleti bireyin karşısında "tartışılmaz" bir "kutsal/yüce varlık" olarak kabul etmektedir. Hukuki pozitivizmin en devletçi türünün bir örneği olan 1982 Anayasası, ideolojik (Kemalist) devletin, toplumsal yaşamın hemen her alanına müdahale etmesini olanaklı ve meşru kılan bir "yetkiler klavuzu"dur³⁴. Bu bağlamda Anayasanın işlevi, toplumsal-siyasal yaşamı kendi doğal mecrasına terk etmek şeklinde değil; ideolojik niteliğinin bir gereği olarak, bütün alanları global bir devlet-toplum projesi içinde tutmak şeklinde ortaya çıkmaktadır³⁵. Bu yönüyle toplumsal, siyasal ve kültürel çoğulculuğa karşı olan Anayasa, -içeriği ve uygulama biçimi değişen konjonktüre bağlı olarak devletçi seçkinlerce belirlenecek- Devletin ideolojik kimliğini topluma giydirme çabası içindedir.

Türkiye'de, yürürlükteki Anayasa'nın bu yapısından beslenen egemen devletçi söylem, Carl Schmit'in "dost-düşman karşıtlığı" üzerine geliştirdiği siyaset anlayışı çerçevesinde, toplumsal değişim ve farklılaşmalar ile bunlardan kaynaklanan taleplere sürekli olarak olumsuz bir gözle bakmakta; söz konusu oluşum ve talepler de bu karşıtlık ekseninde algılamakta-

dır³⁶. Böylece, devletin bekası ideolojisiyle, devlet egemenliği her türlü toplumsal oluşumdan üstün, tartışılmaz, sürekli olarak korunması ve güçlendirilmesi gereken ve demokratikleşme ve değişim taleplerine karşı normatif öncüllüğe sahip bir gerçeklik olarak yaşama geçirilir. Bu anlayış, aynı zamanda, toplumsal muhalefetin hem söylemsel sınırlarını çizer, hem de toplumsal muhalefetin hangi aktörler tarafından yapılacağı ya da yapılamayacağını, hangi temelde meşruluk kazanacağı ya da kazanamayacağını ve hangi toplumsal sorunları içereceği ya da içermeyeceğini üst-belirleyen bir işlevi gerçekleştirir³⁷.

İşte, siyasal partiler rejiminin hukuksal sınırlarını çizen, siyasal partileri Devletin ideolojik tercihleri doğrultusunda politika yapmaya zorlayan bu anlayış, Türkiye'deki siyasal partilerin neden kurumsallaşmadığı ve buna bağlı olarak farklı çıkarları neden temsil edemediklerini açıkça ortaya koymaktadır.

4.Sınırlı Politik Alan/Dar Alanda Siyaset

"Politik anayasa" anlayışı ve "militan demokrasi" formülünü şekillendiren 1982 Anayasası, siyasal alanın sınırlarını çizmekte; siyasetin hangi temelde, kimler tarafından ve nasıl yapılacağını belirlemektedir. Anayasa'nın eski metninde çok daha katı olan bu sınırlar, 1995 değişiklikleriyle birlikte, belirli alanlara ilişkin olmak üzere yumuşatılmış bulunmaktadır. 1995 Anayasa değişiklikleriyle; sivil toplum için öngörülen "siyaset" ve "dayanışma" yasalarının kaldırılması (m.33, 52, 69, 135, 171); seçmen ve parti üyesi olabilme yaşının 18'e indirilmesi (m.67/3); yurt dışında yaşayan yurttaşlara oy hakkının tanınması (m.67/2); oy hakkından yoksun kişiler kategorisinden "tutuklular"ın çıkarılması (m.67/7); yükseköğretim elemanları ile yükseköğretim öğrencilerinin siyasal partilere üye olabilmelerinin önünün açılması (m.68/6-7); siyasal partilerin yurt dışında örgütlenme, kadın ve gençlik kolu kurma yasağının kaldırılması (m.68) ve bu yolla

³⁴ TANÖR, Bülent: *İki Anayasa* (1961-1982), Beta Basım, Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, s.154.

³⁵ *ibid.*, s.154.

³⁶ KEYMAN, E. Fuat: "Devlet Bekası-Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı", *Doğu-Batı*, Sayı 13, (Kasım, Aralık, Ocak 2000-01), s.138.

³⁷ *ibid.*, s.141.

siyasal katılım alanlarının genişletilmesi, siyasal çoğulculuk ilkesi açısından önemli birer adım olarak değerlendirilmektedir. Ancak, atılan bu adım, demokratik siyasetin üzerine kurulu olduğu özgürlükler rejiminde gerçekleştirilecek değişikliklerle desteklenmedikçe çok fazla bir önem taşımayacaktır. Başka bir deyişle, siyasal alanın resmi ideolojiyle sınırlandırıldığı, özgürlükler rejiminin bu ideolojiyle çerçevlendiği ve böylelikle meşru siyasetin dar bir alana hapsedildiği bir siyasal ortamda, yalnızca siyasal katılım kanallarının genişletilmesinin pek bir önem ve işlevi olmayacaktır.

1982 Anayasası, resmi ideolojiyle sınırlı "politik alan" teorisini pozitif düzenleme konusu yapan ve bu çerçevede sınırlı çoğulculuk anlayışını somutlaştıran bir metindir. "1982 Anayasasının çoğulculuk anlayışı, 'sınırlı politik alan' çerçevesinde, 'militan demokrasi' anlayışıdır"³⁸. Siyasal alanı Anayasa ideolojisine aykırı olan düşünce ve akımlara kapatan mevcut Anayasa³⁹, bunu, bir yandan "siyasal partilerin uyacakları esaslar" başlığı altında getirdiği yasaklar, diğer yandan da özgürlükler rejimine ilişkin koyduğu sınırlamalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Böylece, 1982 Anayasası, "sınırlı politik alan" teorisi ile özgürlükler rejimi arasında bağ kurarak, sınırlı çoğulculuk anlayışını pekiştirmektedir.

Gerçekten, 1982 Anayasası'nın özgürlükler rejimi, Anayasa'nın, Devlet'i ve otoriteyi kutmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak, "yasaklama rejimi" şeklinde ortaya çıkmaktadır. 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklere, birbiri üstüne eklenen üç halkalı bir teknikle sınırlama olanağı getirerek, "katmerli sınırlama rejimi"ni öngörmektedir. Buna göre, Anayasanın özgürlüklerin kullanımı için öngördüğü ilk barikat, her bir temel hak ve özgürlük için düzenledikleri ilgili maddelerde belirtilen ve bu özgürlüklerin kullanımını kabul edilemeyecek derecede sınırlayan "özel sınırlama

sebepleri"dir. İkincisi ise, bütün hak ve özgürlükler için geçerli olan ve büyük bir bölümü hukuksal içeriği belirsiz ve tanımlanması güç olan "genel sınırlama sebepleri"dir (m.13/1). Son olarak ise, özgürlüklerin kısıtlanmasında üçüncü bir "emniyet kayışı"⁴⁰ olarak kabul ettiği "temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmaması" hükmüdür (m.14). Özgürlüklerin kullanımı için öngörülen bu son iki barikat incelendiğinde, Anayasa'nın, akla gelebilecek bütün sınırlama sebeplerini saymak suretiyle sınırlanamayacak bir hak ve özgürlük bırakmamak endişesi taşıdığı izlenimini vermektedir.

Özgürlükler hukukuna egemen olan bu "yasaklama rejimi"nin çerçevesini, Anayasa'da öngörülen resmi ideoloji belirlemektedir. Böylece, resmi ideolojisi, hem demokratik siyasetin dayanağı olan özgürlüklerin ve hem de bu yolla siyasal alanın sınırlarını çizmektedir. Nitekim, Anayasa'nın 68.maddesinin 3. fıkrasında yer alan "Siyasi partiler...Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler" hükmü, dolaylı olarak, Anayasa ve diğer yasalarda ifadesini bulan resmi ideolojiye göndermede bulunmaktadır. Öte yandan, siyasal partilerin faaliyet özgürlüğüne ilişkin "Siyasi Partiler Kanunu"(SPK)nda öngörülen yasaklar zincirine bakıldığında, bunların, resmi ideolojinin sınırları dışında kalan düşünce ve eylem kalıpları olduğu ve bu yasaklarla "partilere üniforma giydirilmeye çalışıldığı"⁴¹ görülür.

Gerçekten, SPK'nun gerek siyasal partilerin tanım ve işlevlerine (m.3,4) ve gerekse parti yasaklarına ilişkin hükümlerinin (m.78-97) yer aldığı ilgili maddeleri incelendiğinde, siyasal partilerin, çerçevesini resmi ideolojinin çizdiği sınırlı bir "politik alan"da siyaset yapmalarının istendiği açıkça görülmektedir. SPK'nun siyasal partiler için öngördüğü misyon ve işlev, "çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma amacı gütmeye (m.3) ve "Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışma" (m.4/1) gibi, hukuksal

³⁸ YÜZBAŞIOĞLU, Necmi: "Siyasi Parti Yasaklamaları Rejimi", Baro Gündemi, Sayı 3, (Haziran Temmuz 1997), s.23.

³⁹ ÇAĞLAR, Bakır: "Anayasa Mahkemesi Kararlarında 'Demokrasi'", Anayasa Yargısı-7, Ankara, 1990, s.63.

⁴⁰ TANÖR: *İki Anayasa*, s.135.

⁴¹ TURHAN, Mehmet: "Siyasi Parti Kapatma Davaları", Yeni Türkiye, Sayı 17, (Eylül-Ekim 1997), s.376.

içeriği belirsiz, tanımlanması mümkün olmayan, ideolojik-politik bir tercihi yansıtan ve bu nedenle siyasal çoğulculuk ilkesiyle bağdaşmayan sınırlamalardır⁴². Bunun yanı sıra, SPK'nun "Siyasi Partilerle İlgili Yasaklar" başlıklı Dördüncü Kısım'ı, siyasal partilerin örgütlenme ve çalışmalarına ilişkin ürkütücü bir yasaklar listesi sunmaktadır. Bunlardan yalnızca birkaçını sıralamak, SPK'nun siyasete ve siyasal partilere ilişkin yaklaşımını öğrenmek açısından yeterli olacaktır: Siyasal partiler; Anayasanın Başlangıç kısmındaki ve 2. maddesindeki esaslara (m.78/a), Devletin teklifi ilkesine (m.80), azınlık yaratılmasının önlenmesine (m.81), Atatürk ilke ve inkılaplarına (m.84), Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasına (m.89), Anayasa ve SPK hükümlerine (m.90) karşı tutum, beyan ve davranışta bulunamazlar; bir başka partiyi destekleme kararı alamazlar (m.90/2), Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılan siyasal partilerin isim ve amblemlerini kullanamazlar (m.96/1), komünist, anarşist, faşist vb. adlar alamazlar (m.96/3).

SPK'ndaki yasaklar zinciri incelendiğinde, partilerin izleyeceği politikaların temel ilkelere ve yönünün resmi ideoloji doğrultusunda tespit edildiğini, bunlara aykırı düşünce ve davranışların kapatma nedeni olarak kabul edildiği görülmektedir⁴³. SPK'nda egemen olan "yasaklama rejimi"nin politik ve ideolojik amacı, siyasal partilerin faaliyet alanlarını daraltmak ve resmi ideoloji çerçevesinde tektipleştirmektir. Böylece, Anayasa ve SPK, siyasal partiler için adeta "ortak parti programı"⁴⁴ haline getirilmekte; siyasal partilere ise, bu program çerçevesinde siyaset yapma görevi verilmektedir.

⁴² TANÖR, Bülent: *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, 3.basım, İstanbul, s.125; TANÖR, Bülent: *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, (TÜSİAD Raporu), Ajans Medya Reklamcılık A.Ş., İstanbul, 1997, s.11-12.

⁴³ UYGUN, Oktay: "Siyasal Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Anayasa Yargısı-17, Ankara, 2000, s.257.

⁴⁴ TANÖR: *Türkiye'de İnsan Hakları Sorunu*, s.127.

Siyasal partilerin bu şekilde resmi ideoloji alanına hapsolünmesi, topluma yabancılaşmaları, toplumdan çok devletle özdeşleşmeleri sonucunu doğurmaktadır. Siyasal partilerin devletle ve onun ideolojisiyle özdeşleşmeye zorlanması, demokratik siyasetin kuşatıcı olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Zira, bu durumda demokratik siyaset, yalnızca resmi ideolojiye yakın toplumsal kesimlerin seslerini duyurduğu, çıkarlarını etkili bir biçimde savunduğu bir araç haline gelmektedir. Oysa, siyasal partilere dayanan çağdaş demokrasi, toplumun farklı kesimlerinin talep ve özemlerini devlet yönetimine taşıyan, bu talep ve özemlerle kamusal politikalar arasında paralellik kurulmasını amaçlamaktadır⁴⁵.

Kıscası, bugünkü siyasal temsil krizinin kökeninde yatan en önemli etmenlerden biri, siyasal partilerimizin toplumsal farklılıkları yeterince temsil edememeleri olgusu yatmaktadır. Siyasal partilerin temsil kabiliyetlerinin olmayışının temelinde ise, büyük ölçüde, siyasal alanının hukuksal sınırlarının gerek Anayasa ve SPK ve gerekse diğer yasalardaki düzenlemelerle çok katı bir biçimde çizilmiş olması gerçeği vardır. Siyasal partileri bir yandan "demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" (Anayasa, m.68/2) olarak kabul etmek, diğer yandan da çok katı sınırlamalara tabi tutmak, Türk siyasal partiler rejiminin en belirgin çelişkilerinden birini oluşturmaktadır.

5. Parti İçi Demokrasi Sorunu

Çağdaş demokrasi, partiler demokrasisidir. Demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olan siyasal partiler, temsili demokrasinin işleyişinde merkezi bir önem ve role sahiptirler. Gerçekten, çağdaş demokrasi anlayışının temel ilkelerinden olan "seçimlerin serbestliği" ve "siyasal çoğulculuk", ancak siyasal partilerin var olduğu ve serbestçe yarışabildiği bir siyasal ortamda gerçekleşebilme şansına sahip olurlar. Öte yandan, siyasal partiler; toplumda dağınık bulunan düşünce, görüş, çıkar ve istemleri birleştirmek (interest aggregation) ve bunları siyasal iktidara iletmek; halk kitleleri

⁴⁵ ÖZBUDUN, Ergun: *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 4.baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.65.

ile iktidar arasında köprü görevi görmek; siyasal kadroları devşirmek (political recruitment); siyasal sosyalleşmeyi gerçekleştirmek (political socialization); siyasal iktidarı kullanmak ve denetlemek gibi demokratik siyaset açısından yaşamsal öneme sahip işlevleri yerine getirmektedirler. Siyasal partilerin bu işlevleri gereği gibi yerine getirebilmesi ve temsili niteliğini koruyabilmesi, ancak parti içinde demokrasinin işletilmesiyle mümkün olabilir.

Parti içi demokrasi, bir siyasal partinin işleminde demokratik kuralların geçerli olmasıdır. Bundan kastedilen, parti içi iktidar yarışının güvence altına alınmış olması, parti yönetiminde partili üyelerin söz sahibi olması, seçilmiş yöneticilerin parti üst organlarınca keyfi olarak görevden alınmaması, adayların belirlenmesinde üyelerin etkin katılımının sağlanmasıdır.

Halkın parti içinde söz sahibi olması ve partiler aracılığıyla iktidar üzerinde etkili olabilmesi, parti içi demokrasinin varlığına bağlıdır. Genel olarak demokratik siyasetin yürütülmesinde önem taşıyan katılımcı mekanizmalara işlerlik kazandırmak, geniş halk kitlelerinin siyasete ilgisini arttırmak ve bu suretle demokratik siyasal kültürün yerleşmesini sağlamak, parti içi demokrasi ile mümkün olabilir. Çağdaş demokrasi, vatandaşın kamu siyasetine yalnızca seçimden seçime pasif bir katılımcı olarak değil, parti içindeki etkinliğiyle de aktif olarak katılımını öngörmektedir. Bunun için ise, siyasal partilerde otoriter ve oligarşik eğilimlerin oluşmaması gerekir.

Oysa, temsili demokrasinin işletildiği hemen her toplumda, siyasal partilerin yapılarında oligarşik bir eğilimin var olduğu gözlenmektedir. Duverger, bu eğilimi şu şekilde değerlendirmektedir: "Partilerin genel evrimi, bunların demokratik rejimden sapmakta olduklarını belirtmektedir. Artan merkezîyet, üyelerin liderler üzerindeki etkisini gitgide azaltırken, liderlerin üyeler üzerindeki etkisini güçlendirmektedir. (...) Bunun ortaya çıkardığı dikey bağların ve su geçmez bölmelerin gelişmesi, tabanın eylem özgürlüğünü sınırlamakta ve tepenin nüfuzunu arttırmaktadır, bunlar parti üyelerinin sıkı bir disiplin altına sokulmasını mümkün kılmakta, böylece merkez kar-

sısında her türlü bağımsız hareket önlenemilmekte ve sıkı bir ortodokslik sürdürülebilmektedir (...) Böylece ortaya çıkan bu kapalı, disiplinli, mekanikleşmiş organizmaların bu monolitik partilerin yapısı, dıştan bakıldığında bir ordununkini andırmaktadır"⁴⁶.

Duverger'in yaptığı bu değerlendirme, Türk siyasal partileri için de geçerlidir. Çekirdek kadronun parti başkanı etrafında oluşturduğu oligarşik yapılanmalar, parti-lider bütünleşmesini gerçekleştirmekte ve böylece parti genel başkanı ile parti tüzel kişiliği arasında bir ayırım yapılamaz hale gelmektedir. Gerçekten, Türkiye'de siyasal partilerin liderleri parti tüzel kişiliğinden daha fazla tanınmakta; halk arasında partilerden çok liderler anılmakta; partiler etrafında yapılan tartışmalar, parti tüzel kişiliği üzerinden değil, parti liderlerinin ismi üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, seçim kampanyaları, parti programlarından çok, liderlerin kişisel nitelikleri ve güvenilirlikleri üzerinden yapılmakta; parti liderleri, "ülkenin kurtarıcıları" olarak sunulmaktadır⁴⁷.

Türkiye'deki siyasal partilerin pek çoğunda, parti programı ve siyaseti, partili üyelerin ortak düşünceleri doğrultusunda değil, parti genel başkanı ile etrafındaki çekirdek kadronun görüşleri doğrultusunda oluşturulmaktadır. Parti disiplini de aynı çerçevede işletilmektedir. Bu yanlış işleyiş yüzünden siyasal partilerde grup bilinci oluşmamakta, parti içi siyaset kurumsallaşmamakta, tam aksine kişiselleşmektedir. Bunun sonucu olarak, siyaset, başarı ve liyakat temelinde değil, patronaj bağları temelinde yapılmaktadır. Patronaj sistemini denetimi altında tutan parti liderleri karşısında ise, milletvekilleri, liderlerine karşı bağımlı hale gelmektedirler⁴⁸. Sonuçta bütün bunlar, partilerin temsil kabiliyetlerini zayıflatmaktadır.

Parti içi demokrasinin işletilememesinin bir başka sonucu, adayların, genellikle partilerin merkez yönetim kurullarınca belirlenmesi ve

⁴⁶ DUVERGER, Maurice: *Siyasi Partiler* (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1970, s.537-538.

⁴⁷ OZBUDUN, Ergun: "Turkey: How Far From Consolidation?", *Journal of Democracy*, Vol.7, Num. 3, (July 1996), s.136.

⁴⁸ *ibid.*, s.137.

nihai kararlarda parti başkanlarının etkili olmasıdır. Bu durumda temsilcileri halk değil, parti liderleri seçmiş olmaktadır. Parti liderlerince ya da parti içindeki oligarşik bir zümrece seçilmiş temsilciler, doğal olarak, seçmen kitlesine karşı değil, kendisini seç(tir)ene karşı hesap verme yükümlülüğü altına girmektedirler. Bu ve benzeri uygulamalar, seçmen kitlesiyle temsilciler arasında bulunması gereken bağı koparmakta, temsilcilerin siyasal sorumluluklarının herhangi bir karşılığı (yaptırımı) oluşmamaktadır.

Siyasal partilerdeki oligarşik eğilimler, lider ve yönetim değişikliğini zorlaştırmakta ve hatta çoğu zaman olanaksızlaştırmaktadır. Bu olgunun Türk siyasal yaşamında doğurduğu en önemli sonuçlardan biri, parti içi muhalefetin, partiden ayrılıp yeni parti kurmalarıdır. Türk siyasi partiler tarihinde, ortaya çıkan parti içi çatışmalar ve bunların sonucunda meydana gelen kopmalar, parti içi muhalefete tahammülsüzlükle açıklanmaktadır. İttihat Terakki Cemiyeti'nden bu yana, özellikle de siyasal partilerin kongreleri sonrasında parti içindeki muhalif grubun partiden ayrılıp başka bir parti kurmaları bizde sık yaşanan bir olgudur. Bu tablo, partilerin ufalanmasına ve parti sayısının artmasına yol açmaktadır. Siyasal partiler alanındaki parçalanmışlık ve ufalanma ise, siyasal istikrarsızlığı körüklemektedir⁴⁹. Türkiye'nin yönetemeyen demokrasi krizinden bir türlü kurtulamamasının nedenlerinden biri de budur.

Siyasal temsil krizini besleyen ana etkenlerden biri olarak karşımıza çıkan parti içi demokrasi sorunu, hukuksal bir sorun olmaktan çok, siyasal kültürle ilgili bir sorundur. Tanör'ün ifadesiyle, "siyasal rüşt düzeyi, partinin ideolojik ve politik eğilimi, üyelerin sosyal kompozisyonu, vb. gibi pek çok hukuk-ötesi faktör, bu sorunun ortaya çıkmasında rol sahibidir. Bu nedenle, parti içi demokrasinin gerçekleşmesinde hukukun payını birinci derecede göstermek doğru olmadığı gibi, hukuk ve yasa eliyle tılsımlı sonuçlara ulaşılabilmesini sanmak da yanlış olur"⁵⁰. Bu bağlamda

yapılabilecek şeylerin başında, geniş halk kitlesine kapalı olan katılım kanallarının açılması⁵¹, siyasette yasaklı alan bırakılma-ması, siyasal çoğulculuğun kurumsallaştırılması ve böylelikle demokratik siyasal kültürün toplumda yaygınlaştırılmasıdır.

Sonuç

Türkiye 2000'li yıllara toplumsal yaşamın her alanını kuşatan bir sistemsel krizle giriyor. Yakın tarihimize baktığımızda, bu türden krizlerin yeni olmadığını, hemen her on yılda bir – aynı yoğunluk ve şiddette olmasa dahi – yaşadığı görülür. Yine tarihe baktığımızda, kriz dönemlerinde sivil siyasete müdahale arayışlarının yaygınlaştığını, kamuoyunun müdahale beklentileri doğrultusunda şartlandırıldığını ve bu şekilde oluş(turul)an sosyolojik meşruluk zemininde siyasete müdahale edildiğini görmekteyiz. Her müdahale sonrasında, topluma ve siyasete şekil verme çabaları içine girilmekte; kısa vadede suni bir rahatlama ve dincilik yarattığı gözlemlenen bu çabalar, ilerleyen yıllarda, yeni krizlerin doğumuna yol açan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle siyasal alanda yaşanan sorunlara çözüm üretme çabaları çerçevesinde Anayasa ve siyasal alanı düzenleyen yasalar ya yeniden yapılmakta ya da köklü değişikliklere tabi tutulmakta ve sivil siyasetin alanı daraltılmaktadır. Nitekim, 1961 Anayasasıyla birlikte her ne kadar özgürlükler rejimi genişletilmiş ve bu suretle sivil siyasetin önü açılmış ise de, bu Anayasa aynı zamanda sivil siyaset üzerindeki askeri vesayeti kurumsallaştırmıştır. Bu Anayasanın 1971 değişiklikleriyle birlikte hem askeri vesayet pekiştirilmiş ve hem de özgürlükler rejimi kısıtlanmıştır. 1982 Anayasasıyla, askeri vesayet daha da pekiştirilmiş ve özgürlükler hukuku ağır sınırlamalara tabi tutulmuştur. 28 Şubat "post-modern" darbesiyle ise, hukuksal düzenlemelerden ziyade, oluşturulan psikolojik baskı ortamıyla sivil siyasetin nefes borusu büyük ölçüde tıkanmıştır.

Sivil siyasetin her defasında müdahaleye uğraması ve faaliyet alanının daraltılması, de-

⁴⁹ TANÖR: *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, s.22.

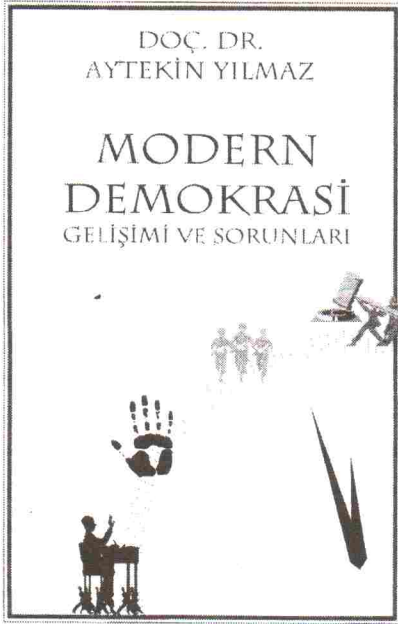
⁵⁰ *ibid.*, s.23.

⁵¹ ÖZÜERMAN, Tülay: *Türkiye'de Siyasal Partilerin Yeniden Yapılanması*, Mülkiye, Cilt XXIV, Sayı 222, (Mayıs-Haziran 2000),s.161.

mokratik siyasetin kurumsallaşamamasına, toplumun demokratik reflekslerinin zayıflamasına, otoriter kişilik yapılarının yaygınlaşmasına, sivil toplumun boğulmasına ve demokratik bir sistemde karşı karşıya kalınan sorunlara çözümlerin sivil siyasetçiler eliyle üretilmesi gerektiği yönündeki inancın aşınmasına neden olmaktadır. Bu tablo karşısında sivil siyasetin, ülkenin devasa sorunlarına çözüm üretmesi bir yana, kendisi çözümsüzlüğün adresi haline gelmektedir. Sivil siyasetin kilitlenmesi ise, yine sivil ve asker bürokratların siyaset üzerindeki ağırlıklarının artmasına yol açmaktadır. Böylece ortaya çözülmesi gereken bir kısır döngü çıkmaktadır.

Gerçekleştirilen bütün müdahalelere rağmen toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda bir türlü istikrarın sağlanamamış olması, bunların çare olmadığını, aksine –sivil siyasetin önünü

kesmek suretiyle- çaresizliğe yol açtığını göstermektedir. Bu nedenle ilk tespit edilmesi gereken husus, topluma yeni bir yön ve şekil verme mantığıyla hareket eden toplum mühendisliğinin doğru olmadığı, bu bağlamda sivil siyasete yapılan müdahalelerin hiç bir olumlu sonuç doğurmadığı; bilakis, sorunları daha da ağırlaştırdığı, toplumun dinamiklerini körelttiğini ve bu surette toplumun kendi kendini yenileme ve sorunlarını çözme yeteneğini yok ettiğiidir. Artık sorunların, asayiş tedbirleriyle, baskıcı yöntemlerle ve otoriter rejim arayışlarıyla değil, doğal ve toplumsal etkileşim yoluyla çözülebileceğinin kabul edilmesinin zamanı gelmiştir. Bu bağlamda yapılması gereken şey, toplumsal-siyasal sistemin işleyişinde istikrarı sağlayacak olan çoğulculuğun kurumsallaştırılması ve siyasal kanalların toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde geliştirilmesi olmalıdır.

YENİ TÜRKİYE
YAYINLARI

Değerli siyaset bilimci Doç. Dr. Aytekin YILMAZ, "MODERN DEMOKRASİ: GELİŞİMİ VE SORUNLARI" adlı kitabında demokrasiyi her yönüyle inceliyor, kavramlarını, fikrî temellerini, tarihçesini, gelişimini ve teorisini anlatıyor, farklı demokratik anlayışları ve yaklaşımları, demokrasideki yeni gelişme eğilimlerini ve sorunları ele alıyor.

Bu eser, son yıllarda gündeme gelen demokrasideki yeni arayışları ve demokratik sistemdeki yeni gelişmeleri, dünyanın önemli siyaset bilimcileri ile aynı dönemde inceleme ve tartışma iddiası taşımaktadır.

"MODERN DEMOKRASİ: GELİŞİMİ VE SORUNLARI" hem sokaktaki adamın rahatlıkla okuyup anlayabileceği kadar sade bir dille yazılmış, hem de yüksek öğrenim gençliğinin, master ve doktora öğrencilerinin faydalanabileceği bilimsellikte hazırlanmış bir eserdir.

Bu kitabın, günümüzün en çok tartışılan konusu demokrasi hakkında sık sık başvurabileceğiniz bir kaynak eseri olacağına inanıyoruz.